

Cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling

Opgesteld door Govert D. Geldof en Paul Berends

Deelnemers

André van de Zande (Ministerie van LNV)
Arjo Klamer (Erasmus Universiteit)
Douwe-Jan Joustra (Senternovem)
Ellen Masselink (AM Wonen)
Erik Hans Klijn (Erasmus Universiteit)
Fred Schoorl (NIROV)
Kees de Ruiter (RACM)
Paul Berends (Projectbureau Belvedere en Nieuwe Hollandse Waterlinie)
Rik Hengreen (Stichting Het Oversticht)
Rudy Stroink (TCN)
Yana van Tienen (bureau HPY)

Inleiding

Welke rol speelt cultuurhistorie in gebiedsontwikkeling? Deze vraag staat centraal in dit essay. Wie gebiedsontwikkeling in Nederland doordenkt, kan bijna niet anders dan tot de conclusie komen dat cultuurhistorie – via het door projectbureau Belvedere gehanteerde principe van “behoud door ontwikkeling” – hier naadloos op aansluit en op positieve wijze bijdraagt. Cultuurhistorie versterkt de identiteit van een gebied en biedt mogelijkheden voor extra beleving, educatie en recreatie. Het trekt mensen aan, waardoor de economie een impuls krijgt. Het versterken van de cultuurhistorie bij gebiedsontwikkeling is dus een schot voor open doel, zo lijkt het. Maar de praktijk is weerbarstig. In de strijd rond geld en macht eroderen visies en is het verkregen resultaat soms een vage weerspiegeling van wat ooit bedacht is. Problemen bij de vertaalslag van een kleurrijk ontwerp naar de zwart-wit ingevulde tabellen van een uitvoeringsbestek laten zien dat betrokkenen – in de keten van visie, plan, ontwerp, uitvoering en beheer – vaak beperkte toegang hebben tot elkaars denkdomen. Vele goede bedoelingen sneuvelen. Maar, er zijn ook vele succesvolle voorbeelden te vinden in Nederland.

In dit essay komen elf mensen aan het woord. Allen zijn op de één of andere manier betrokken bij projecten van Belvedere. De één als wetenschapper, de andere als medewerker bij een gemeente en weer een ander als projectontwikkelaar. Allen kijken ze door hun eigen bril naar cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling en hebben ze verschillende opvattingen over de vraag waarom cultuurhistorie de ene keer krachtig doordringt tot in de haarvaten van de praktijk van gebiedsontwikkeling en de andere keer slechts een marginale rol speelt. De citaten in dit essay zijn ontleend aan twee groeps gesprekken. Ze laten een bonte verzameling zien van ervaringen, feiten en meningen, waarbij vele onderwerpen worden geraakt. Zo wordt er ruim ingegaan op de wijze waarop cultuurhistorie vorm krijgt binnen gebiedsontwikkeling en wordt er stilgestaan bij de vraag of cultuurhistorie al dan niet strakker moet worden geborgd. Veel aandacht wordt besteed aan de vraag of je al dan niet heel veel actoren moet betrekken bij de gebiedsontwikkeling. Is dat goed voor de inbreng

van cultuurhistorie, of werkt het juist verstorend? En hoe organiseren we het samenspel en voorkomen we dat cultuurhistorie op basis van sentimentele redenen een gebiedsontwikkeling blokkeert? In de citaten, die in dit essay aaneengeregen zijn tot één verhaal, tekenen zich antwoorden af, maar niet de waarheid. Iedereen die de 'verhaaltjes' leest kan erdoor worden geïnspireerd. Maar wie denkt dat de ultieme werkwijze voor het inbrengen van cultuurhistorie in gebiedsontwikkeling eruit kan worden gedestilleerd, komt bedrogen uit. Elementen uit het essay kunnen worden meegenomen in het leven na Belvedere en voeding geven aan een nog effectievere doorwerking van cultuurhistorie in gebiedsontwikkeling.

Wat is gebiedsontwikkeling?

Voordat op de rol van cultuurhistorie wordt ingegaan, is het van belang even stil te staan bij het begrip gebiedsontwikkeling. Schoorl zegt hierover: "Wat gebiedsontwikkeling is, daar worden nog dagelijks conferenties aan gewijd. Zozeer gemeengoed dat iedereen het 's nachts kan opzeggen als hij wakker wordt gemaakt, is ook weer niet het geval. We weten het allemaal, maar waarschijnlijk zijn invalshoek en referentiekader verschillend."

Gebiedsontwikkeling heeft betrekking op de 'nieuwe' wijze van werken binnen de ruimtelijke ordening waarbij niet alleen regulerend wordt gewerkt, maar ook stimulerend. Het is de kunst om bij gebiedsontwikkeling een goed beeld te krijgen van de processen die spelen in een gebied en deze bij elkaar te brengen. Het streven daarbij is om te komen tot synergie, wat meer is dan het voldoen aan inrichtingsprotocollen. Veelal gaat het daarbij om ruimtelijke kwaliteit, door Hengreen als volgt omschreven: "Die eigenschappen van de ruimte, die mensen in staat stellen naar hun capaciteiten en mogelijkheden hun leven te leiden en met elkaar te verkeren in een levende cultuur."

Het Ministerie van VROM vermeldt op haar site het volgende over gebiedsontwikkeling: "Gebiedsontwikkeling is de rode draad in het ruimtelijk beleid. Op het beperkte oppervlak dat Nederland ter beschikking staat, moeten we steeds bekijken hoe de ene activiteit de andere beïnvloedt en hoe we de kwaliteit van de ruimte kunnen verbeteren. Een woonwijk bouwen, een weg aanleggen of een natuurgebied beschermen, staat bij gebiedsontwikkeling nooit op zichzelf. Bij gebiedsontwikkeling worden al die verschillende belangen tot één gezamenlijk resultaat samengebracht. Dat resultaat wordt vaak vastgelegd in een gebiedsvisie en een uitvoeringsprogramma." En ook: "Een belangrijk instrument bij gebiedsontwikkeling is publiekprivate samenwerking: een samenwerkingsverband tussen overheid en bedrijfsleven om gezamenlijk een project te realiseren met zowel maatschappelijke als commerciële doelen."

De benadering van gebiedsontwikkeling vraagt om een andere houding van overheden. Waar voorheen het accent lag op centrale sturing en het opleggen van beperkingen – soms aangeduid als toelatingsplanologie – wordt er nu gezocht naar de gezonde balans tussen voorkomen, herstellen, in stand houden en stimuleren. En dat is complex, vooral omdat vele actoren er zich mee willen bemoeien. Een aantal van hen wil een graantje meepikken van de mogelijke successen die in beeld komen, omdat niet alleen in problemen wordt gedacht, maar ook in kansen.

Wat is cultuurhistorie?

Ook is het goed om even stil te staan bij het begrip 'cultuurhistorie.' Dit is een breed begrip. Het is een archief dat zich in de tijd heeft opgebouwd en waarden vertegenwoordigt. Het kan gaan om gebouwen, landschappen en kunstwerken. In een smalle interpretatie wordt over cultuurhistorie gesproken als deskundigen de *cultuurhistorische waarde* hebben vastgesteld.

In een brede interpretatie wordt over cultuurhistorie gesproken als mensen die wonen, werken en recreëren er betekenis aan toekennen. Bijvoorbeeld, de boom waar Marietje op vijfjarige leeftijd tegenaan is gefietst, waarna ze in het ziekenhuis moest worden opgenomen, is een boom met een verhaal geworden. Het landschap wordt daarbij de drager van verhalen. Ook dat is cultuurhistorie. Hergreen wijst erop dat cultuurhistorie niet alleen gaat om dat wat oud is, maar ook om nieuwe dingen die op termijn oud worden: “Wat doe je eigenlijk als je met cultuurgeschiedenis bezig bent? Gaat het nu om het reproduceren van vertrouwde vormen en gedachten – want dat was historisch – of gaat het erom dat mensen, kijkend naar het verleden, steeds opnieuw iets nieuws verzinnen? Ik denk dat het om het laatste gaat. En wat je ziet is dat bij heel veel mensen die zich met cultuurhistorie bezighouden de reproductie van bestaande vormen heel centraal staat tot aan de materialen en de daklijnen en weet ik allemaal wat nog meer aan toe, terwijl in feite, als je naar historische gebouwen kijkt en je jezelf afvraagt waarom we ervan houden, het is omdat ze op het moment dat ze gebouwd werden een absolute breuk waren met wat tot dan toe eigenlijk gebruikelijk was. De trots die spat eraf, en dat is wat we nu zien. En op het moment dat we nu proberen historische vormen te reproduceren, omdat dat historisch is, zijn we in feite bezig met het breken met de geschiedenis.”

Hergreen vervolgt: “Ik heb eens een essay geschreven over: hoe worden nieuwe landgoederen oud? Het ging over een landgoed in Breda. Daar was een nieuw landgoed gemaakt. Het was een collectief gebouw met een vereniging van eigenaren en een heleboel *regels*. En dat sloot eigenlijk al op voorhand uit dat wat met een oud landgoed gebeurd is. Daar kwam destijds een enorme 17^e eeuwse patser en die zette er een Ponda Rosa neer. Nu noemen we dat heel mooi, maar het was natuurlijk voor een belangrijk deel dezelfde wansmaak. Er ontstond iets van generatie op generatie. Die familie verarmde, er ging eens wat mis, er kwam een eigenwijs iemand die zette er wat tegenaan. Er was altijd wel een eigenaar of een intendant die daar een beslissing over kon nemen. En als je nu een nieuw gebouw maakt, met een collectief, dat dichtgereregeld is en waar geen private ruimte waarmee je nog wat kunt spelen aan zit, dan heb je de kans dat het veel langer steriel blijft. Dus je moet ook naar andere vormen van beheer zoeken, met intendantachtige dingen.”

Cultuurhistorie: waarden en verhalen in beweging

Bij gebiedsontwikkeling gaan mensen met elkaar aan de slag. Al deze mensen – partijen – brengen verhalen in en vertegenwoordigen waarden. Klijn zegt hierover: “Slagen de partijen erin om dat ruimtelijke voorstel zo te componeren dat het een evenwichtige verwoording is van al die waarden die daar plaatsvinden, dan krijg je in mijn ogen ruimtelijke kwaliteit.” De cultuurhistorie wordt gedragen door de verhalen en de waarden en de essentie van gebiedsontwikkeling is dat waarden worden toegevoegd. Daarbij gaat Joustra uit van het principe van Cradle to Cradle: “Zijn wij als mensen nu slim genoeg om waarden *toe te voegen* aan het systeem, waarden zowel in de zin van biodiversiteit, culturele diversiteit, sociale diversiteit en noem het maar op? (...) Wat voor mij dit alles zo belangrijk maakt is het geloof dat wij allen toch een onderdeel zijn van de ecologie. En in de ecologie zijn evolutie en successie belangrijke begrippen. Natuur ontwikkelt zich altijd. Op de hele lange termijn praten we over evolutie, op de kortere termijn over successie. Het is nooit iets statisch.” Ook Masselink benadrukt het feit dat waarden niet statisch zijn: “Ons sociologisch systeem evolueert. Als je kijkt naar de Middeleeuwen waarin we de behoefte hadden ons te weren tegen het water, zodat we niet overspoeld raken, dan heb je een heel duidelijk doel. We leven nu in een volstrekt andere samenleving.” Als je jezelf realiseert dat cultuurhistorie verbonden is met heel veel waarden die continu aan ontwikkeling onderhevig zijn, dan wordt

het allemaal erg *complex* en boeiend, of zoals de Ruiter het verwoordt: “50 jaar geleden zijn er ook plannen gemaakt waarin het begrip cultuurhistorie minder relevant was. Interessant om stil te staan bij de vraag waarom sommige naoorlogse wijken buitensporig worden gewaardeerd. Dat zit niet in het stedenbouwkundige plan, of misschien maar een heel klein stukje. Het zijn de herinneringen: de herinneringen over een bepaalde manier van leven, een bepaalde tijd, die men aantrekkelijk vond. Het is dan ook heel interessant te weten dat, als je cultuurhistorie als uitgangspunt neemt, hoe je selecteert. Er zijn zoveel verhalen, gebruiken, vormen en kleuren: hoe maak je daaruit een selectie? Hoe intensief moet je terugkijken om vooruit te kunnen kijken?” Masselink citeert: “Je moet het verleden kennen om het heden te begrijpen en de toekomst vorm te geven.”

De Ruiter stelt: “De geschiedenis gaat door. De geschiedenis voltrekt zich voortdurend. De geschiedenis loopt. En je kunt dus ook bij gebiedsontwikkeling, met respect voor de geschiedenis, ook snappen dat je hedendaagse geschiedenis aan het schrijven bent, als een logisch vervolg wat in het verleden gebeurd is.”

“Heel veel is gewoon mensengeschiedenis,” stelt Schoorl, “het gaat over de gewone man, wat die heeft meegemaakt. Dat is het democratische gehalte van cultuurhistorie. Bijna alles is geraakt door cultuurhistorie of krijgt daar iets van mee. In alles zit een verhaal en daar zitten relevante en irrelevante verhalen tussen.” Berends vervolgt: “Als je praat over nieuwe vormen van gebiedsontwikkeling, dan doe je dat in de vorm van verhalen. Het gaat erom dat je vanuit de herkenning van verhalen – in plaats van belangen – iets neerzet en dat je daarmee met respect voor de omgeving probeert te opereren. Dan krijg je een mildere houding. Dat is mijn ervaring bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie en gebiedsontwikkeling. De complexiteit neemt dan toe want je gaat grenzen verleggen en haalt meer kleuren in huis, maar je wordt beloond door de herkenbaarheid die bij mensen op hun netvlies komt.”

De Ruiter haakt hierop aan: “Ik denk dat waardering in de *herinneringen* zit en dat de herinneringen niet alleen fysiek van aard zijn. Als we nu eens vijftig jaar verder zijn en we blikken terug naar 2008. Dan denk ik – ik weet het niet want het is absoluut onvoorspelbaar – dat we de windmolens en de cataloguswoningen in het kader van ruimte voor ruimte als typisch behorende tot deze tijd beoordelen en dat roept waardering op.”

Voor Van Tienen gaat het bij gebiedsontwikkeling vooral om *verbeeldingskracht*. Zij spreekt daarbij niet zozeer over verhalen, maar over sprookjes: “Al voordat ik geboren was werd er een plank op mijn kamer getimmerd waarop boeken werden gezet, waaronder een sprookjesboek. En geschiedenis is dan voor mij lange tijd een reeks sprookjes geweest. Ik heb weleens gedacht van: als je zo blijft leven, hoe reëel ben je dan met je werk bezig? Maar ik denk dat het uiteindelijk wel meevalt, want ik heb de neiging om vanuit het gefilosofeer en het bedenken van beleid steeds te denken van: hoe pakt dat uit in de praktijk? En ik geloof dat als niemand in het sprookje gaat geloven, er niets van terecht komt. Dat gevoel heb ik. Als de bezieling er niet is en als je niet kunt overdragen waarom je een plek belangrijk vindt, dan komen er problemen.”

Kortom: cultuurhistorie ontvouwt zich rond waarden, wordt gedragen door verhalen en sprookjes en is altijd in beweging. Die beweging, gedreven door bezieling, is complex van aard en zeker niet op basis van rationele regels eenvoudig te grondvesten. Schoorl zegt hierover: “Het is voor deskundigen heel moeilijk te accepteren dat er een notie van irrationaliteit zit in de waardering. Dat zul je moeten accepteren ... en dat is heel moeilijk voor instituties die met waardering omgaan.”

Bij gebiedsontwikkeling gaat het erom de complexiteit – in tijd en ruimte – te doorgronden en te respecteren. Herngreen zegt hierover: “Als je nou kijkt naar wat we nu zo ontzettend

waarderen in het landschap, dan is dat het feit dat alle verschillende ontwikkelingen in de loop van de geschiedenis nog aanwezig zijn; dat ze als een complexe gelaagdheid over elkaar heen liggen. Dat maakt het verhaal interessant en cultureel intrigerend. Het is en dan ook een criterium voor nieuwe toevoegingen: voegt het daadwerkelijk daaraan nieuwe waarden en informatie toe of gaat het er tabula rasa dwars doorheen? Zo van: hier heb je je nieuwe landschap.”

Van Tienen komt met het Waalfront in Nijmegen: “Een bekend project inmiddels, waarover ik vorig jaar een boek heb geschreven, een boek waarin hoofdzakelijk het proces wordt beschreven. Wat waren de eerste stappen en waarin heeft dat geresulteerd? Maar vooral: hoe kan dat dan, hoe is het ontstaan, wie deden er mee, waarom, wat dachten ze, wat deden ze? Ik denk dat het heel erg gaat om persoonlijke verhalen, indrukken en belevenissen en over de mate van verbeeldingskracht die iedereen had en heeft. En ik denk dat het speciaal daar zo nadrukkelijk speelde omdat het een totaal afgesloten gebied was; een industrieterrein waar je nauwelijks op kon komen. En dat is nog steeds zo. Het is een industrieterrein waar tien jaar geleden een kunsthistorica een quickscan ging maken. Ze fietste naar de dijk, want daarachter moest het toch ergens liggen, en moest afstappen omdat daar alleen een oud spoorlijntje lag met een hoop groen waar ze dus eigenlijk niet meer met de fiets doorheen kon. Ze liep over de dijk heen en moest op haar tenen staan om over een hoge heg heen te kijken om waar te nemen wat daarachter gebeurde. Dat verborgen gebied van toch ruim dertig hectare, daarvoor moest onder dezelfde omstandigheden een plan worden gemaakt. En dat feit, dat het zo verborgen is, en nog een verborgen geschiedenis onder het maaiveld, een Romeinse stad, ja, is dat nou een sprookje of niet? En dan komt de harde werkelijkheid natuurlijk: bestemmingsplannen en zo, en dan wordt het erg lastig om zo’n sprookje in het bestemmingplan te vervatten. Ik ben dan ook erg benieuwd hoe dat sprookje er over tien jaar uitziet.”

Waar mensen met elkaar in dialoog gaan en verhalen en waarden delen, ontstaat een nieuw verhaal. Het sprookje komt dan tot leven. En als een project dan daadwerkelijk succesvol is uitgevoerd, dan geeft dat een voldaan gevoel. Jammer is het als bepaalde personen worden buitengesloten in dit verhaal. Berends illustreert dat aan de hand van een eigen ervaring. Het speelt zich af op 6 september 2007, na de formele opening van de gerestaureerde Papsluis tussen Werkendam en Nieuwendijk: “Na afloop ben ik namijmerend, nog even naar de sluis toegegaan. En toen stond er op die sluis een man naast me – het was een mooie ondergaande zon – en die man zei: ‘zonde hè?’

Ik zeg: ‘Hoezo? Wat bedoelt u?’

‘Ja, zonde hè? Zoveel geld, hoeveel heeft dat nu wel niet gekost?’

‘Nou dat kan ik u precies vertellen: zeven ton.’

‘Ach man, dat is toch doodzonde. Dat is weggegooid geld om een sluis zonder water en zonder enige functie weer op te knappen.’

‘Nou, daar heb ik wel andere gedachten over, want weet u wel ...’

Afijn, we kwamen toen in gesprek over de geschiedenis van de sluis en ik vertelde dat ik op een foto op het projectbureau een oude boerderij had zien staan en dat daar in de oorlog veel schade was ontstaan, waardoor de boerderij niet langer meer bestond. De man keek mij zeer verrassend aan en zei: ‘Ja, dat was mijn oom, en verrassend dat u dat weet.’ Er kwam een discussie los over onder andere Ruimte voor de Rivier en ‘dat ze daar zo schandelijk bezig waren’ en dat ze daar niemand bij betrokken – ‘zij van Rijkswaterstaat’ – en dat daar geld werd verkwist dat ze beter anders hadden kunnen besteden. Toen hadden we een onderwerp bij de kop waardoor ik de historische context kon toelichten en de plannen die daaraan gekoppeld waren voor de inrichting het gebied, zoals: het toerisme en de recreatie,

de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de inrichting van de akkerbouwgebieden verderop, het vernieuwen van de watergang, het aansluiting zoeken bij Ruimte voor de Rivier en de uitbreiding van de A27; allemaal onderwerpen die opeens actueel waren. Aan het eind zei hij: 'Ik snap nu beter waarom er zoveel energie in dit soort projecten wordt gestopt' en hij werd zowaar enthousiast. En later heeft hij ook beelden gestuurd van de oude sluis en heeft hij aangeboden mee te denken over de inrichting van het gebied."

Vergroten van de complexiteit en de daadkracht

Bij het inbrengen van cultuurhistorie binnen gebiedsontwikkeling worden vele verhalen en waarden in het spel gebracht. In de loop van het project komen er steeds nieuwe verhalen en waarden bij. De complexiteit neemt daardoor toe. Klijn illustreert dat aan de hand van een voorbeeld: "Ik heb lang onderzoek gedaan naar de Spoorwegzone in Delft, over hoe je twee sporen kunt omzetten naar vier sporen. Dat is heel fascinerend. Dan komt de NS met een plan van 'we gaan een viaduct bouwen boven het andere viaduct' – dat wordt ongeveer vijftien meter hoog – en dan is de NS stomverbaasd dat de gemeente dat niet zo'n goed idee vindt. Dat laat zien hoe weinig benul de ene partij heeft in de belangen van de andere partij. Dat je geen vijftien meter hoge muur wil hebben door het centrum van de stad, dat is dan onbegrijpelijk. Het duurt dan vijftien jaar voordat er een uitvoeringsplan op tafel ligt en in die vijftien jaar zie je dat er steeds weer nieuwe elementen bij dat plan komen. Het eerste plan wordt dan afgeschoten, terecht, want de gemeente zegt daar wil ik niet aan meewerken vanuit hun interesses en belangen gezien. En dan zie je dat het plan uiteindelijk geld krijgt, na een zeer lange geschiedenis, vooral omdat ze erin slagen steun te genereren door het plan steeds weer aan te haken bij verschillende beleidsideeën van verschillende instanties. De gemeente slaagt er steeds weer in om het idee van een tunnel – wat hun grote wens is – aan te laten sluiten op een lopende beleidslijn van een ministerie of de provincie. Dat is de truc. En daarbij wordt het project steeds breder. Eerst gaat het alleen om de tunnel, dan wordt het een gebiedsontwikkelingsplan, dan komt er een veiligheidsdimensie bij... dus maken ze het plan steeds groter. Het wordt complexer. En dat is een interessante ontwikkeling in onze samenleving: je hebt alleen kans van slagen door complexiteit te zoeken. En die complexiteit maakt het gelijk ook lastiger. Het maakt het moeilijker om het door te voeren. En dan heb ik het maar niet over de politieke dimensie. Dit verhaal is moeilijk te verkopen, want er heerst steeds meer een sfeer van flinkheid en daadkracht; alles moet snel doorgehamerd worden. Het sluit slecht aan op de Wilders en Verdonks van deze tijd." Er is een besef dat het opzoeken van de complexiteit noodzakelijk is om tot goede gebiedsontwikkeling te komen, maar anderzijds wordt ook duidelijk dat die complexiteit de daadkracht in de weg staat. Het duurt daardoor wel enorm lang... althans dat is de perceptie van velen. Hergreen nuanceert daarbij het gebruik van het begrip daadkracht: "Als partijen vragen om daadkracht, bedoelen ze vaak hun eigen daadkracht. Er zijn ook veel burgers die dat willen, maar niet als het om hun eigen woonomgeving gaat." Kennelijk wordt daadkracht sterk gekoppeld aan het snel gerealiseerd willen zien van eigen belangen... en niet de belangen van anderen of de belangen voortkomend uit beleidnota's.

Is cultuurhistorie iets van de overheid?

Vaak wordt gebiedsontwikkeling gezien als iets van de overheid. Joustra is kritisch: "Processen zijn eigenlijk van ons uit, vanuit de overheid, niet ingericht met het idee van: we hebben te maken met een competente groep mensen waarmee we een gesprek kunnen voeren over hoe we in dit gebied verder kunnen gaan. In plaats daarvan gaan we ervan uit dat we te maken hebben met mensen die lastig zullen zijn en niet mee kunnen denken, die

niet begrijpen waar het over gaat. Dan krijgen we vrij snel de neiging om tot bestuurlijke arrogantie over te gaan en maar door te gaan.” Het lijkt erop dat overheden vaak goede zenders zijn, maar slechte ontvangers en om een gebied te begrijpen moet je ook goed kunnen ontvangen. Overheden stellen nota’s op en wat in die nota’s staat is – op voorhand – belangrijker dan wat anderen inbrengen. Klijn zegt hierover: “Verkeer en Waterstaat komt met een sectoraal belang. Dat is één van die waarden. Er is geen enkele reden waarom we die waarde moet prefereren boven andere waarden.” Daarbij geldt dat de doorwerking van plannen en nota’s vaak zwaar wordt overschat, of zoals Stroink het stelt: “Vanuit de mystiek van de jaren ’70 hebben we bedacht dat als we plannen op elkaar stapelen dat er vanzelf een werkelijkheid naar boven komt. Dat is niet zo. Er is een actie nodig. Wetten doen niets, en plannen doen ook niet zoveel ... beleidsnota’s en zo. Wat die dingen doen is kaders geven en die kaders moeten worden geïnterpreteerd. Dat is een actief geheel.”

Wat opvalt bij veel discussies die in Nederland worden gevoerd over gebiedsontwikkeling, is dat er twee partijen lijken te zijn: de overheid en de markt. En de vraag is: wie moet wat *doen* om cultuurhistorie goed ingebed te krijgen? Echter, dat overheid en markt niet het volledige veld dekken, wordt duidelijk gemaakt door Klamer: “Binnen de culture sector is de neiging sterk aanwezig te denken vanuit Staat, de collectieve verantwoordelijkheid en het collectieve goed, en de publieke financiering en aan de andere kant de markt, de private partijen die private goederen realiseren en verhandelen. Ik probeer een ruimte daartussen te bedenken. Ik ben er steeds meer van overtuigd dat de ruimte ertussen de cruciale ruimte is. De ruimte tussen de overheid en de markt is een kwetsbaar gebied dat vaak in de verdrukking komt. In deze ruimte worden de belangrijkste waarden gerealiseerd. Hiervoor is in mijn oorspronkelijke vakgebied de economie een blinde vlek. Bij gebiedsontwikkeling zie je dat economische waarden steeds weer doorslaggevend zijn. In mijn analyse heeft dat veel te maken met de manier waarop wij aan accounting doen. We geven rekenschap van economische waarden want die kunnen we op- en aftrekken en dan krijg je heel vaak daar de focus op. Maar als je daar verder over nadenkt is dat merkwaardig. Dat doen we in ons persoonlijk leven zeker ook niet. In projecten zijn economische waarden van belang, maar in feite zijn we veel meer bezig met wat ik sociale waarden noem. Maar wat nog belangrijker is zijn de culturele waarden, dat wat Yana aanduidt als sprookjes. Dat is wat ons inspireert en betekenis geeft, maar niet direct sociale en economische betekenis heeft. Maar wel wat ons vervult. Dan komt het verhaal tot leven.” En dat verhaal ontstaat in de ruimte tussen overheid en markt. Desalniettemin kenmerkt de gebiedsontwikkeling zich door een actief spel waarin overheid en markt belangrijke actoren zijn. Als er ideeën ontstaan voor verbeteringen in een gebied, is het de ene keer de overheid die initiatieven neemt en de andere keer de markt. Daarbij constateert Stroink, die actief ideeën ontwikkelt, het volgende: “De overheid – het apparaat zoals ik dat ken – die kent geen eigen controle. Want wat ik geleerd heb in mijn jonge jaren als projectontwikkelaar, is dat je de gang door de instituten moest maken. Eerst bij die dienst komen, dan weer bij een andere, en zo was het spelletje dat ik geleerd heb. Totdat ik op een goede ochtend wakker werd en mij afvroeg: ‘waarom doe ik dit eigenlijk?’ Het antwoord was: omdat ik goedkeuring wilde hebben van de gemeenteraad. Dus waarom ga ik niet meteen naar de gemeenteraad?’ Dit sluit aan op wat Klijn constateerde. Kennelijk zijn waarden die door de overheid worden ingebracht per definitie goed, want ze komen voort uit beleidsnota’s en moeten ideeën van private instellingen daaraan uitvoerig worden getoetst. Daarbij functioneren het ambtelijke en het bestuurlijke apparaat niet als één geheel. En zijn beleidsnota’s daadwerkelijk goed? Stroink vertelt daarover: “Het bijzondere van deze nota’s is – en we hebben er vele mogen analyseren – dat ze allemaal in het midden van de wereld staan, precies in het midden van alle verbindingen. Dat geldt voor alle gemeentes.

Alle nota's gaan er ook vanuit dat, bijvoorbeeld, elke Gorinchemmer in Gorinchem geboren wordt, daar naar school gaat, daar zijn studie doet, daar vervolgens zijn eerste kindertjes krijgt, er werkt en er uiteindelijk ook weer dood gaat. Al die nota's beschrijven dat. Je moet het eens gaan analyseren. Fascinerend."

Nota's worden opgesteld door overheden, waarbij er vaak weinig wordt nagedacht over de rol van de uitvoerende partijen. Dat constateert ook Van Tienen: "Ik ben bezig met een onderzoek naar modernisering van de monumentenzorg. Toen dat begrip naar voren kwam ben ik gaan volgen van: wat zijn ze aan het doen, waar zijn ze mee bezig? En toen viel mij op dat, in mijn optiek, de meest prachtige dingen ontworpen werden, en dat er vrijwel nooit gesproken werd over degene die het moest gaan uitvoeren: de monumentenzorger noem ik hem maar even. Dus ben ik met een voorstel gekomen om na te gaan dat wat voortkomt uit workshops bij de verschillende beleidsdisciplines, wat bedacht wordt door de beleidsmedewerkers die zich bezighouden met cultuurhistorie, enigszins aansluit bij de uitvoering en om daarbij te bedenken wat er gedaan kan aan de verbetering van de aansluiting."

Mogelijk wordt te eenvoudig gedacht over publiekprivate samenwerking. Vaak – gelukkig lang niet altijd – heerst er de gedachte dat de overheid ideeën vastlegt in nota's die vervolgens door andere partijen worden opgepakt. Deze opstelling maakt marktpartijen reactief en lui, waardoor ze achterover gaan leunen. Stroink maakt dat duidelijk: "De manier waarop we plannen aan de markt geven heeft heel veel te maken met de luiheid van de markt. Als je goed de praktijk in Nederland analyseert in vergelijking met het buitenland, dan zie je dat bij ons de overheid zich steeds positioneert als de oplosser van problemen. Dan doet ze steeds vol goede bedoelingen, daar wil ik geen enkel negatief ding over zeggen. Maar dat maakt het voor ons wel heel erg gemakkelijk. Als je een Amikaan uitlegt hoe hier woningbouw tot stand komt dan zegt hij dat is 'a license to print money.' Want je hoeft maar één ding te doen: even wachten tot de provincie haar streekplan bekend maakt. Je koopt de gronden van de boer waar je toch terecht moet, je wacht, wacht, wacht, wacht, niets doen, wachten, wachten, totdat de gemeente naar je toekomt en de gronden van jou koopt met de absolute belofte dat je ze weer terug krijgt. Maar dan wel nadat alle infrastructuur is aangelegd en het gebied is opgehoogd, de waterhuishouding is geregeld, de subsidies zijn opgehaald en alles geregeld is. Vervolgens mag jij in een zeer gestructureerd tempo de woningen aan de markt geven, op een dusdanige manier waarop er altijd nog iets van schaarste blijft, zodat je nooit in de problemen komt. Die praktijk komt nu een eind aan, maar dat is de praktijk van laten we zeggen tien jaar geleden. Dan is er niemand die een ander scherp houdt. Dat is een heel makkelijk en lui proces."

Cultuurhistorie, urgentie en macht

Masselink constateert: "Komen de beste plannen niet voort op basis van urgentie?" En daarmee is een achilleshiel van cultuurhistorie in de gebiedsontwikkeling blootgelegd, want in de perceptie van velen is cultuurhistorie niet urgent. Het kan dan ook eenvoudig naar de kant worden geschoven. Bij een aantal mensen is er dan ook een wens aanwezig dat zich een rampje voltrekt, of iets dergelijks, waardoor er een noodzaak ontstaat daadkrachtig te handelen en plannen met weinig weerstand erdoorheen kunnen worden gedrukt. Van de Zande verzet zich tegen dit soort gedachten: "Bij gebiedsontwikkeling moet je uitgaan van een systeem waar mensen zelf sturen en *zelf* keuzes maken en niet opgelegde keuzes klakkeloos accepteren. En misschien, voor als de storm nog echt een keer uitbreekt, kun je nog 2 à 3% van de ruimtelijke ingrepen organiseren als 'laat die ene machtige dienst het dan maar gewoon doen', maar het zal steeds minder worden. Toch is er nog steeds hang naar:

‘Laten we maar weer een nieuwe Deltawet maken, want dan kunnen we er weer wat plannen doorheen drammen.’ Ik denk dat dit vorige-eeuws gedrag is. Bij het merendeel van de projecten gaat het erom – in een samenleving waar dingen niet opgelegd kunnen worden – dat wij op vrijwillige basis tot consensus en verbinding komen. We hebben behoefte aan verbinding, aan elkaar en aan doelen. (...) Daarbij is gebleken – empirisch – dat het gemeenschappelijk verleden daar geweldig bij helpt ... en ook de fascinatie voor een gemeenschappelijk ontwerp.”

Herngreen trekt soortgelijke conclusies: “In gebiedsontwikkeling is cultuurhistorie instrumenteel. Het is één van de dingen en komt voort uit de behoefte van mensen om zich in tijd en ruimte, in een zekere complexiteit en gelaagdheid, te kunnen positioneren en dat ook *zelf* te kunnen doen. Dat het niet wordt aangereikt van ‘zo en zo zit het’ maar dat ze vanuit de gehele complexiteit om hen heen hun eigen verhaal kunnen maken en kunnen uitwisselen met anderen.”

Joustra kent vele voorbeelden van projecten waarbij niet vanuit de urgentie iets “is door-gedramd” of actoren met macht hebben gesteld van “zo en zo zit het.” Hij noemt een voorbeeld uit Haarlem: “Daar is een nieuwe Schouburg gebouwd, midden in de historische stad, dat is ontworpen door een striptekenaar Joost Swarte en uiteindelijk heeft Henk Döll, een echte architect, het tot een echt gebouw gemaakt. Ik heb die twee mannen daar ooit een presentatie over zien geven en dat ding staat er dan ook in de stad en is geweldig mooi en het brengt een nieuw cultuurfenomeen in die stad. En het is hun kennelijk daadwerkelijk gelukt om in hun gesprekken in de stad voldoende draagvlak te krijgen. En dat is niet echt met macht gebeurd.”

Wie bepaalt welke cultuurhistorische waarden relevant zijn?

Cultuurhistorie in gebiedsontwikkeling krijgt vorm als er oprechte interesse is in het gebied en de mensen die daarin wonen, werken en recreëren er actief waarden aan toekennen. Maar om een gebied te kunnen doorgronden is het wel noodzakelijk, wat betreft waarden en verhalen, het kaf van het koren te scheiden, of zoals Schoorl het stelde: “In alles zit een verhaal en daar zitten relevante en irrelevante verhalen tussen.” Wie bepaalt wat relevant is en irrelevant? Oftewel: wie interpreteert? Voor Stroink zijn dit essentiële vragen: “De interpretatie is belangrijk. Eén van mijn kruistochten – ik heb vele kruistochten – maar dit is één van mijn allergrootste – als ex-architect – is tegen het feit dat architecten een veel te grote machtspositie hebben als het gaat om het interpreteren.” Binnen de architectuur zijn relevanties te modegevoelig. “Ik zal dat illustreren aan de hand van een anekdote. Toen ik in Delft ging studeren in 1973 – architectuur en stedenbouw – leerde ik in het eerste jaar de grote Bijlmer bouwen, met prachtige grote flats en een hoog tempo. Alles was groot. Toen kwam de grote omslag en moesten we naar iedere molshoop gaan kijken. In het Tanthof werden hele plannen gebaseerd op millimeters hoogteverschil. Een oude kreek werd op de millimeter nauwkeurig in beeld gebracht en werd leidend in het plan. Uit dit soort voorbeelden leer ik dat we de interpretatie niet aan architecten moeten overlaten. Dat moet iemand anders doen.”

Ook van de Zande ziet sterke variaties in het verloop van de interpretatie: “Wie heeft de macht om iets als relevant te omschrijven? Löwenthal omschrijft het nut en onnut van geschiedenis. De hang naar geschiedenis gaat gepaard met krimp en groei, tot aan het bekende voorbeeld van de Amerikanen die helemaal met nul wilden beginnen en niets wilden weten van hun geschiedenis. En dat heeft bij ons in de naoorlogse periode ook gespeeld. Het verleden was vervelend en besmet en daar wilde je liever niet mee geconfronteerd worden. Dus nut en onnut zijn een sociaal construct; politiek gedreven. Een

promovendus van mij doet onderzoek naar de postcommunistische landen waar de geschiedenis wordt herschreven op basis van een politiek maatschappelijke noodzaak." Herengreen gaat in op het verschijnsel dat architecten niet alleen interpreteren dat wat is, maar ook dat wat wordt. Zo stellen sommige architecten dat wat zij ontwerpen relevant is en identiteit heeft: "Identiteit laat zich niet ontwerpen. Wat zich wel laat ontworpen zijn de condities waaronder mensen zo kunnen leven dat ze identiteit kunnen vormen. Ik heb ook een licht bezwaar tegen een aantal architecten en stedenbouwkundigen die denken dat ze identiteit kunnen maken." Maar het is niet alleen kommer en kwel. Zo stelt Stroink: "Er zijn gelukkig vele goede projecten waarbij je de zorgvuldigheid ziet en het ideaal dat daarachter zit. Die zorgvuldigheid is zo ongelooflijk herkenbaar en die kan ik vandaag ook uit de markt halen. Neem bijvoorbeeld het Ceramiekterrein in Limburg, daar kan geen debat over zijn, dat is zo zorgvuldig gedaan, zo precies ontworpen, door de Meesters hand geleid, dat wordt over 30 jaar gewaardeerd."

Samenspel: mensen en hun rollen

Stroink stelt dat er behoefte is aan een heldere rolverdeling: "Wie is opdrachtgever, wie komt met ideeën en werkt ze uit en wie toetst?" Als deze rollen niet duidelijk zijn ingevuld, komen projecten binnen de gebiedsontwikkeling nooit goed van de grond. Volgens hem is van die gewenste helderheid in rolverdeling vaak geen sprake. Van de Zande bestrijdt dit: "Een misverstand is dat er geen eenduidigheid is over wie opdrachtgever is." De rollen zijn helder, maar ze ontwikkelen zich. Van de Zande vervolgt: "De landinrichting is van staatsinstelling, naar provinciale instelling naar agrarische zelfinrichting gegaan. Allerlei varianten bestaan daarin, wat zich vervolgens weer afspeelt binnen de wettelijke ruimte rond milieu, water en natuur en andere wetgevingen... Kortom, er zijn mensen die bepalen wat kan, die plaatsen de stokjes van het speelveld en tekenen krijtlijnen, en er zijn mensen die iets willen veranderen, die hebben iets nodig. Ze willen iets tot stand brengen, of dat nu een private of een publieke wens is." Daarbij geldt dat de controlerende rol sterk samenhangt met de vraag of iets "een private of een publieke wens is. De mechanismen over wie controleert wie zijn in het private domein anders dan in het publieke domein."

In principe zijn de rollen helder, maar in de praktijk zullen rollen wel door elkaar heen lopen, omdat mensen vaak meerdere rollen willen spelen. Van de Zande verwoordt dat als volgt: "Mensen hebben de drive om zich niet te laten vastzetten in één hokje. Mensen willen meervoudige persoonlijkheden zijn. De ene dag eten ze vleesloos en de dag daarna gaan ze voor de kiloknaller bij de supermarkt."

Masselink gaat mee in die lijn. Zij verzet zich tegen "exclusief denken." Ze stelt: "Volgens mij is het veel meer dat je de dingen 'en ... en' moet organiseren en niet 'of ... of.' Iemand verantwoordelijk maken voor een klein stukje, daar geloof ik niet in."

Samenvattend: de complexiteit rond gebiedsontwikkeling heeft tot gevolg dat rollen niet statisch zijn, mensen verschillende rollen aannemen, er veel "en ... en" wordt gehandeld en vaak op onbegrijpelijke en chaotische wijze wordt gecommuniceerd. Het proces kan daardoor niet tot in de details worden georganiseerd. Maar daar staat tegenover dat complexe systemen ook een sterk vermogen hebben tot zelforganisatie. Dat is één van de punten die Klamer inbrengt: "We moeten meer vertrouwen op zelforganisatie." Hij illustreert dat met een persoonlijk verhaal dat hij meemaakte toen hij net vanuit de Verenigde Staten naar Nederland was gegaan: "Ik maakte een fietstocht met mijn vrouw door het Groene Hart. Dat vond ik erg frappant, vooral in vergelijking met wat ik in Amerika heb gezien. Het zag er allemaal zo netjes en verzorgd uit. Al die tuintjes en al die heggetjes, al die bomen... alles wordt zo netjes bijeen gehouden. En dat is niet een bestuurlijk project geweest zo van: 'jij

moet je tuintje onderhouden.’ Nee, die bewoners doen het blijkbaar zelf. We denken te bestuurlijk.”

Van Tienen reageert als volgt op dit voorbeeld: “Dit klinkt heel idyllisch hè? Mooi, groen en netjes. Maar dat heeft niets met esthetiek en kwaliteit te maken. Je zorgt voor het plekje waar je op zit en dat plekje houdt op waar je het niet meer ziet. (...) Er zijn net zoveel gebieden aan te wijzen waar je voortuinen ziet verstenen, omdat het allemaal makkelijk moet en snel, waar iedereen werkt en de auto daar moet staan, en je ziet ook een heleboel wijken waar mensen gewoon hun vuilniszakken over het balkon heen gooien, dus wil je alleen dat mooie zien, ...” Hiermee geeft Van Tienen aan dat via het principe van zelforganisatie ook ongewenste toestanden kunnen ontstaan.

Het proces: consensus of compromis?

Het is duidelijk: de tijd van strakke regie en het doordrukken van plannen is definitief voorbij. Om binnen gebiedsontwikkeling tot draagvlak te komen is het noodzakelijk veel interacties aan te gaan met partijen. Maar daar zit een grens aan. Soms lijkt het wel alsof de interacties geen hulpmiddel meer zijn, maar een doel op zich zijn geworden. Stroink geeft daarvan een voorbeeld: “De projectmanager van Soesterberg komt mij vertellen dat ze met 28 partijen overeenstemming hebben bereikt over het plan daar. We namen met z’n tweeën de 28 partijen door en kwamen tot de conclusie dat er eigenlijk 16 geen zak te vertellen hebben.” Was het met twaalf partijen dan ook gelukt om tot overeenstemming te komen? Van de Zande stelt dat de 16 ‘overbodige’ partijen niet zondermeer gepasseerd kunnen worden, “want als ze niet worden betrokken, dan vormen ze hindermacht. En dan krijg je er alsnog mee te maken.”

De Ruiter vraagt zich af of je altijd overeenstemming nodig hebt om iets te kunnen realiseren: “Je kunt aan de ene kant zeggen de wereld is complex en je moet er op een goede manier mee omgaan – en Roombeek is daar ongetwijfeld een goed voorbeeld van – maar er zijn ook voorbeelden waarbij de noodzaak om tot overeenstemming te komen met een groot aantal instituties uiteindelijk tot een resultaat leidt dat je zou kunnen typeren als *saai, grijs en traag*. Dat betekent dus dat je aan de ene kant probeert in deze complexe wereld het zo goed te doen als in Roombeek en andere kant dat er een verschrikkelijke behoefte ontstaat om dingen te doen die omstreden zijn. Het doen van omstreden dingen is in het verleden vaak gebeurd en die hebben al dan niet merkwaardigerwijs tot buitengewoon veel waardering kunnen leiden, als er eenmaal enige tijd overheen is gegaan.”

Van de Zande reageert daarbij op het begrip ‘traag.’ Kennelijk is er bij veel mensen de perceptie aanwezig dat de gebiedsontwikkeling traag gaat en dat dit mede komt door het betrekken van veel partijen. Van de Zande vertelt: “Traagheid is een construct. Als ik op een grafiek zet de hoeveelheid volume die in tien jaar is gebouwd, dan hebben we een fantastische versnelling en die versnelling is nog steeds gaande. Fysiek in kuubs is er een explosie geweest de laatste jaren. Terwijl het discours is, vooral in bepaalde kringen: ‘Nederland zit op slot en het gaat te traag.’ De burger vindt dat dus niet. Die vindt het allemaal verwarrend en te snel gaan en uiten dat hier en daar met populistisch stemgedrag zowel in de richting van Europa als bepaalde bouwplannen. En dan is er een ander discours van ‘we gaan daar helemaal geen rekening mee houden want dat gaat te traag. Laten we dan maar weer de wet versimpelen.’ Dat is een vorm van simpliciteit.”

Klijn heeft vele studies gedaan naar planvormingsprocessen bij gebiedsontwikkeling en geeft aan dat vermeende traagheid niet het gevolg is van het overleg met partijen: “De meeste tijd gaat niet naar het betrekken van burgers en anderen, maar naar interne overheidsvoorbereidingen. Maar omdat die intern zijn, worden ze niet als vertraging gezien.

Het is dus allemaal een fabeltje van: het komt allemaal door de beroepsprocedures of het komt allemaal door de betrokkenheid van die bewoners. Dat zijn juist hele kleine stukjes. Het duurt wel heel lang voordat een gemeente van de ene eerste stap van het initiatief naar 'we hebben een eerste masterplannetje gemaakt.'" Hoe dan ook, bij gemeenten is nog vaak de perceptie aanwezig dat interacties vertragend werken. Van Tienen stelt: "Er worden gewoon rekensommetjes gemaakt wat voor tijd het kost alle belanghebbenden antwoord te geven." De tendens bij veel gemeenten is om de interacties te verminderen. Van Tienen ziet dat dit haaks staat op de theorie van "veel filosofie, veel mensen betrekken, veel verschillende partijen, de tijd nemen, ruimte laten voor verrassing, etc." Dit leeft niet echt bij gemeenten: "Ik heb het idee dat het in veel praktijksituaties niet aan de orde is. Er worden steeds minder partijen betrokken."

We zijn in Nederland erg kritisch over de wijze waarop we mensen betrekken bij gebiedsontwikkeling, maar in het buitenland zien ze dat anders. Masselink vertelt hierover: "Ik ben betrokken bij een Europees onderzoek naar de kwaliteit van onze gebiedsontwikkeling, waarbij blijkt dat een aantal andere Europese landen naar ons kijkt met bewondering omdat we veel kwaliteit kunnen leveren, zowel in het landelijke als het stedelijke gebied."

Soms nemen bewoners van een gemeente een initiatief en organiseren ze een referendum. Dat is een prachtig staaltje zelforganisatie, maar het walst wel over subtiele processen heen en zet overheden voor het blok. Zo is er in Nijmegen een initiatief geboren om de DonJon, een ooit aanwezige hoge toren in het centrum van de stad, weer terug te brengen in het stadsbeeld. Een meerderheid van de Nijmegenaren sprak zich uit voor de herbouw van de DonJon. Van Tienen vertelt hierover: "Zo'n referendumuitslag brengt wel de noodzaak het onmogelijke te bereiken. Het moest en een fantastisch park blijven, dat een Rijksmonument is dus eigenlijk mag je er niets aan veranderen. En er moet een DonJon komen, ...dat ding moet in de grond gebouwd worden. En we hebben ook nog te maken met een archeologisch monument. En we hebben te maken met een gebiedsvisie. En het moet betaalbaar zijn. En zo kan ik nog wel een paar van die dingen opnoemen. Maar dat is wel het bij elkaar komen van verschillende sprookjes. Mensen hebben verschillende ideeën over het gebied en die moet je bij elkaar brengen. Daar komt iets geweldigs uit, of iets verschrikkelijks, dat weet ik nog niet. Of er gebeurt uiteindelijk helemaal niets."

Klamer reageert hierop, refererend aan Hans van Houwelingen. Klamer stelt: "Het gaat erom de wrijving op te zoeken met de mensen waarom het gaat, die daar mee te maken hebben. Die wrijving is vrij cruciaal. Als iedereen het direct mooi vindt en de burgemeester zegt van 'hier heb je een pot geld en zet het maar neer' dan werkt het niet. Dan beklijft het niet. Bijvoorbeeld, het plan van het standbeeld voor Lely, daar waren heel veel mensen tegen, een fascistisch ding, belachelijk, maar het einde van het liedje is dat iedereen zich nu aanpast aan dit beeld." Klijn is het daarmee eens: "Door de wrijving krijgt het betekenis, geschiedenis."

Klamer vult aan: "De Erasmusbrug is daar ook een mooi voorbeeld van. Het is een idioot idee, eigenlijk, niet nodig, met veel gedoe, en nu is het dé icoon geworden van Rotterdam. Dit komt omdat er heel veel mensen zijn die zich er tegenaan hebben bemoeid, hebben zich ermee ingelaten en daarmee hebben de Rotterdammers zich die brug eigen gemaakt."

Het is niet zo dat geldt: hoe meer partijen worden betrokken, hoe beter. Als je een partij betreft, wil dat nog niet zeggen dat deze uiteindelijk medewerking verleent of bijdraagt aan de kwaliteit van het plan. Voor Herengreen is het dan ook belangrijk om niet alleen te kijken naar de kwantiteit van de interacties, maar ook naar de kwaliteit: "De wijze van polderen

vraagt wel om enige aandacht. Dit is een moeilijk punt, want het polderen heeft een neo-corporatistische structuur gekregen, waardoor een bepaald onderwerp door een bepaalde organisatie gemonopoliseerd wordt. Je kunt heel verschillend denken over natuur, maar je mag in dit land, in het spel der belangen, allen de discours volgen die wordt gevoerd door de natuurorganisaties.” Van Tienen herkent het verschijnsel dat de opvattingen van sommige partijen te zwaar worden meegenomen. Dat geldt bij het voorbeeld dat Hengreen genoemd heeft, over natuurorganisaties, maar ook voor de inbreng van burgers bij inspraakavonden. Van Tienen vertelt: “Wat je ook veel ziet gebeuren is dat groepen macht gaan uitoefenen en zelfs opvattingen van specialisten aan de kant worden gezet. Ze misbruiken resultaten van inspraakavonden door te stellen ‘kijk, dat vinden zij’, ook al is er maar één iemand geweest die dat heeft geuit. Dat wordt dan gevolgd door ‘zo gaan we het doen’ en dat heeft gevolgen voor het ontwerp van complete woonwijken. Ridicuul denk ik dat dit is, dat ongelooflijk uitvergroten.” Hiermee is aangegeven dat informatie, die tijdens interacties wordt ingebracht, niet vanzelfsprekend in rationele proporties terechtkomen in de besluitvorming. Het is een niet-lineair proces waarbij sommige echt relevante informatie nauwelijks doordringt tot in het ontwerp en sommige kleine brokjes informatie enorm worden uitvergroet. Vaak is dat verbonden met machtsverhoudingen en machtspelletjes.

Vaak wordt er in projecten voor gebiedsontwikkeling gesproken over open planvorming. Een probleem daarbij is dat als je te open een proces in gaat, dat je een proces krijgt dat vele kanten uitschiet, waarbij een echte focus ontbreekt. Van Tienen vindt het belangrijk dat je een visie moet hebben: “Het proces mag geen statisch geheel zijn, maar je moet wel een langetermijnvisie hebben. Als je die niet hebt, dan krijg je de vraag: wat moet ik met al die inspraak? En niet alleen inspraak, ook ontwerpateliers en workshops en de producten die daaruit voortkomen. Zo ontstaat dat enorme gat tussen het visionaire denken en dat eindproduct dat er nooit komt.” Als je een visie hebt, geef je een richting aan en kun je in de interacties tot bijstelling en verrijking komen. Daarbij is het voor Hengreen belangrijk dat de visie voortkomt uit continue discussie en onenigheid. Hengreen spreekt daarbij over “het Lombardijse model van bouwen. In Lombardije zit een groep van architecten en die zijn alsmaar met elkaar aan het praten. Ze zijn allen bezig met de streek en vinden er allen echt iets anders over. De één zoekt het heel erg in de materialen, de ander in gebruikstradities, de derde in de vorm. Op allerlei manieren laten ze zich inspireren door de streek en de plek. En daar hebben ze het met elkaar over en daar maken ze ruzie over. En zo beïnvloeden ze elkaar. Ieder gebouw dat daar verrijst is een interpretatie van het eigene van die streek, maar een interpretatie die er nog nooit eerder is geweest. En daarmee wordt het eigene van die streek alleen maar rijker. En dat is dus het radicaal verschillende van het Toscaanse model. In Toscane mag je na tien jaar het nieuwe niet meer zien. Gevolg is, Toscane wordt steeds meer een rurale idylle, een ansichtkaart waarachter de jetset woont. Het wordt alsmaar dooier, alsmaar meer een facade.”

De doorwerking van cultuurhistorie

Gebiedsontwikkelingen zijn, zoals gezegd, complex van aard en door cultuurhistorie in te brengen wordt het nog complexer. Dat is niet noodzakelijk negatief, maar vooral positief. Door de complexiteit op te zoeken, komen processen in beweging. Berends illustreert aan de hand van het voorbeeld van Munnikenland: “Dat is een groot ontwikkelingsproject in het kader van Ruimte voor de Rivier waar veel kleuren van de ruimtelijke ordening bij elkaar komen. Op een gegeven moment, een jaar of twee geleden, dreigde dat helemaal vast te lopen. De lokale wethouder ging helemaal achteruit leunen en afwachten wat Rijkswaterstaat

ging doen met hun 2,2 miljard voor Ruimte voor de Rivier. Toen heeft Belvedere daar een studie op losgelaten en daaruit bleek dat het een hele goede greep was om de complexiteit te vergroten. Dus niet angstig te zijn voor die complexiteit, maar de complexiteit naar binnen halen. Dus waar in feite alleen de veiligheid leidend was, werden via de milde weg van de cultuurhistorie – een begrijpelijke weg voor mensen in de omgeving – veel meer kleuren van de ruimtelijke ordening naar binnen gehaald. Het ging ineens over woningbouw, het ging over natuur, het ging om ruimtelijke kwaliteit, een beleidsbegrip dat zo moeilijk inhoud kon krijgen. En toen hebben we met behulp van DLG een zogenaamde schetsschuit in twee fasen georganiseerd en kregen we steeds meer steun van de locals, omdat we cultuurhistorie inbrachten: de Hollandse waterlinie, het prachtige fort Loevenstein, de oude inundatiestelsels waar niemand meer een weet van had. We hadden via cultuurhistorie nieuwe kaders geschapen waarbij we de complexiteit zagen toenemen, waardoor de wethouder die in de stoel ging hangen van ‘laat Rijkswaterstaat maar komen, dan zal ik ze wel een poepie laten ruiken’ ineens moest meedenken. Want zijn eigen mensen gingen meedenken over die oude boerderijen, die oude molen en dat inundatiesysteem. En de boeren gingen ook meedenken, niet alleen in de sfeer van ‘ik wil of moet verkopen’, maar ze gingen andere ideeën inbrengen. Ineens werd de grens van Munnikenland opgerekt. Zo hebben we als projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie via het Pakt van Loevenstein het project nieuw leven ingeblazen en zag je een kritische massa ontstaan waardoor het in beweging kwam en er naast Rijkswaterstaat veel meer partijen aan tafel kwamen.”

Ook Stroink ziet een positieve doorwerking van cultuurhistorie in gebiedsontwikkeling: “De kansen op een goed project nemen door cultuurhistorie toe. En dat vind ik interessant. Het blijkt in deze tijd dat de waardering voor cultuurhistorie een doorslaggevend argument voor je project is. Dat is een interessant cultureel fenomeen. Waarom is dat? Ik probeer daar de conclusie aan te verbinden: omdat we zelf zo slecht zijn geweest niet te verwoorden wat we in deze tijd belangrijk vinden. Dus vallen we terug op de waardering voor het verleden, die ik zeer hoog heb zitten overigens. Dat is ook een teken van deze tijd, want kennelijk zijn we niet in staat de vorm van deze tijd weer te geven.”

Van de Zande gaf het al eerder aan: de waardering voor het verleden gaat op en neer en kennelijk is er nu een tijd dat het verleden, de herkenning en de herinnering hoog worden gewaardeerd, en dat is een kans. Berends stelt: “Je ziet dat het concept van cultuurhistorie bij mensen landt en herkenbaar wordt. En de kwaliteit kan aantoonbaar binnen korte tijd – geen garanties – verbeteren.” Daarbij nuanceert Masselink de betekenis van cultuurhistorie door te stellen: “Cultuurhistorie is meer drager van de dialoog dan van het gehele proces.”

Ook Klijn nuanceert: “Als je kijkt naar de doorwerking van cultuurhistorie, dan zie je dat deze twee kanten heeft: fragmentatie en integratie. Die fragmentatie is dat al die spelers erbij moeten worden betrokken, en al die verschillende bestuurlagen. Een gemiddeld ruimtelijk project kent elf partijen. (...) In de integratie speelt cultuurhistorie een belangrijke rol. Het is een soort kapstok waaraan mensen hun eigen ideeën kunnen ophangen, door tegenstellingen te overbruggen, door een verhaal te vertellen. Dan gaat het werken.”

Blokkering door cultuurhistorie

Cultuurhistorie is niet alleen positief. Soms wordt het geïnterpreteerd als “het moet blijven zoals het is” en gaan processen op slot. Zo denkt Stroink dat het onmogelijk is de binnenstad van Amsterdam te ontwikkelen, want daar heerst grote angst voor verandering: “Maar wat is de functie van onze binnensteden nu eigenlijk? Ik hang daarop omdat als we het bijvoorbeeld over winkels hebben: alle winkels moeten in de binnenstad zitten. Punt. Probleem is dan dat iedereen dan naar die binnenstad wil en we allemaal wegen moeten

aanleggen om die binnenstad te ontsluiten met allemaal hopeloze verkeersproblemen als gevolg waardoor de kwaliteit van de stad als geheel wel achteruit loopt. Het moet blijven functioneren zoals het is. Ik denk dat we anno 2008 anders over zo'n stad moeten gaan nadenken, met name over het functioneren van zo'n binnenstad. Dat misschien onze wereld een netwerk is." De binnenstad van Amsterdam is een soort museum geworden.

Van de Zande ziet de ontwikkeling van de binnenstad van Amsterdam nog somberder: "Het is de vraag of het musealiseren is of de comodificatie¹. Mijn stelling is: het is de comodificatie. Dat het een verhandelbaar toeristisch goed is geworden, wat inwisselbaar is en waarvan de identiteitswaarde en ook de betekenis voor de mensen die daar dan nog wonen eigenlijk minder van wordt."

Maar als het specifiek gaat over de binnenstad van Amsterdam, dan zijn er ook opvallend positieve ontwikkelingen waar te nemen, aldus Schoorl: "Er zijn stukken aan die binnenstad toegevoegd, er zijn eilanden bij gekomen, waar we nu al met een zekere bewondering naar kijken van 'Tjee, wat is daar gebeurd!' Ik vind dat behoud door ontwikkeling, omdat de essentie van het verhaal van Amsterdam daar op een geheel hedendaagse manier opnieuw is geïnterpreteerd: het bouwen in hoge dichtheid met een bepaalde hoogte op eilanden, toegankelijk voor water met heel veel aandacht voor lucht."

Slow: doordringen tot de DNA van het gebied

Een belangrijke rode draad door dit verhaal is dat veel kwaliteit verloren gaat door de spierballentaal van het daadkrachtige optreden en de gedachte dat door versimpeling alles sneller kan. Joustra richt daarbij zijn pijlen op grootschaligheid en snelheid: "Alles moet grootschaliger worden aangepakt. We gaan Vinexwijken doen en daar gaan we proberen in tien jaar de wijk van de toekomst te bouwen, terwijl een stad er eeuwen over doet om tot een stad te worden. Als je hier naar buiten loopt zie je geen twee panden die in de zelfde periode van 50 jaar gebouwd zijn. Daar zit soms honderden jaren tussen en bij beide gebouwen denken we: 'Dat is een mooi oud gebouw!' Het heeft ook tijd nodig, rust nodig, het moet zich kunnen ontwikkelen. En wat wij doen in Nederland, en dat geldt ook voor de stedelijke vernieuwing, het moet grootschalig. Het moet in één keer. Dat is snelheid, snelheid, snelheid." Berends is het daarmee eens: "Er zit iets dat ikzelf benoem als een diabolische werking van reductionistische binding. Er zit een geweldige drijfveer van snelheid, en dus van daadkracht en resultaat achter, maar tegelijkertijd kom je terecht in een proces, een diabolisch proces, wat je kunt vergelijken met een zandloper waarbij je als het ware wordt gedwongen door het gat mee te gaan. Er is geen weg terug. En de kracht die ik vanuit cultuurhistorie zag glinsteren was de kracht van het ontwerp. Cultuurhistorie is voor mij kwaliteit. Als je even wat meer tijd neemt in het ontwerp en de grens verlegt en je gaat na wat de cultuurhistorie van de toekomst kan zijn, over 40 jaar, waar mensen trots op kunnen zijn, dan kom je tot kwaliteit. Zoals we in het kader van Ruimte voor de Rivier waarin we met Cradle to Cradle een nieuw concept hebben toegevoegd dat meer is dan het eerste ontwerp waarbij puur vanuit veiligheid werd gedacht."

Van de Zande sluit hierop aan: "Je moet gaan vertragen. De leus 'Nederland zit op slot' is de hond in de pot want als we nog jachtiger die bouwprojecten er doorheen proberen te jakkeren dan wordt het nog erger."

Om waarden toe te voegen aan een gebied heb je tijd nodig, de rust om een gebied te leren kennen en plannen te maken die het wezen van het gebied respecteren. Stroink vertelt het

¹ Mogelijkheid van de kapitalistische samenleving om het sociaal leven te definiëren en kwantificeren in markttermen.

volgende: “Elk gebied heeft een DNA. Die zit verankerd in de cultuurhistorische expressievorm. Als je die door hebt, heb een grotere kans op kwaliteit en stabiliteit en dat je er wat aan toevoegt in plaats van dat je er een laag zand overheen gooit en je zegt: we beginnen weer opnieuw.” Als je een gebied goed doorgrondt, sluit je aan bij de identiteit van dat gebied. Daarover stelt de Ruiter: “Vorm, ligging en kleur hebben door het verleden heen je een soort indicatie gegeven van waar je was.”

In aanvulling daarop beschrijft Joustra wat voor hem de crux is: “Voor mij gaat het bij cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling voor een belangrijk deel over conditiesturing. Je moet condities creëren waardoor vanzelf gewenste ontwikkelingen plaatsvinden. Daar hebben we een mooi voorbeeld van. Zo is er een groep van architecten die een voorstel hebben gedaan om de Limes te herstellen. Hun voorstel is: verklaar alles vogelvrij, maar er zijn twee of drie dingen die je moet voorschrijven. Je mag bouwen als je een relict vindt in je land, maar dan moet je zeven meter uit de grens blijven en je moet bouwen met hout dat zeven kilometer van deze plek geteeld is. En dan mag je zo hoog, zo breed zo diep, alle kanten op, zoals je maar wilt. Je doet maar. Alle regels zijn verder weg. Dat heeft een effect op lange termijn: dat is geweldig. Je krijgt een bouwwijze in dat gebied die er voorheen niet was die zich tot cultuur gaat ontwikkelen langs de gehele Limes, een soort houtskeletbouw die we tot dan toe nog niet kenden. En die bossen moeten ook gecreëerd worden.”

Stroink geeft aan dat we bezig zijn met een omslag van ‘ingenieurs’ naar ‘tuinieren’: “Onze toekomstige praktijk is tuinieren, en ophouden met ingenieurs. Tuinieren is doorhebben wat de vleug van je tuin is, waar de plantjes het wel goed of niet goed groeien, waar de bomen staan, waarom er boompjes staan, waar de schaduwplekken zitten, en als je dat goed leert begrijpen – slow – dan beseft je dat je veel organischer langzamerhand balansen vindt.”

Schoorl vult aan: “Slow is wat mij betreft: kijken en luisteren. Dat doe je met tuinieren ook.” In essentie spreken we bij gebiedsontwikkeling over emergeren in plaats van organiseren en laten we ruimte aan de verrassing. Daarbij geldt dat we voor het bereiken van kwaliteit een zekere traagheid nodig hebben.

Tabel 1. Verschillen tussen snel en langzaam (bron: Paul Cilliers)

Fast	Slow
Immediate response	Reflection
Talking	Listening
Hurried	Patient
Quantity	Quality
Tempo dictated or fixed	Tempo adjustable
Destination	Journey
Outcome	Process
Indifference	Care
Accepting	Critical

Net zoals in de ecologie hoogdynamische systemen een lage biodiversiteit hebben en laagdynamische systemen een hoge biodiversiteit, zo geldt ook bij gebiedsontwikkelingen dat een (te) grote dynamiek resulteert in lagere diversiteit en minder identiteit. De kunst om niet uitsluitend te werken via het principe van “zo snel mogelijk doelen willen realiseren”, maar om ruimte te geven aan zelforganisatie en ook bewust ingrepen na te laten. Proceselementen uit de rechter kolom van tabel 1, afkomstig uit het essay over “the importance of a certain slowness” van Paul Cilliers, komen dan in beeld.

Organisatie

Een punt van aandacht bij gebiedsontwikkeling is de organisatie. Vaak wordt hier erg star over gedacht en mogelijk draagt dat bij tot extra obstakels bij het toevoegen van waarden. Stroink tekent een voorbeeld waar een ontwikkeling plaatsvindt tussen drie steden in. Die ontwikkeling wordt dan een soort optelsom van wat de drie gemeenten, gedacht vanuit hun centra, vinden dat er moet gebeuren. Om het door de mal van de mogelijkheden te drukken resulteert dat in vele compromissen die niet altijd kwaliteit representeren. Eigenlijk zou je willen dat gedacht wordt vanuit het te ontwikkelen gebied zelf. Van de Zande geeft aan: “We hebben tegenwoordig drieëntachtig thematieken en issues die zich steeds weer anders territoriaal ordenen. De logica van de ziekenauto’s en brandweer is weer een andere logica dan die van de malls, natuur en EHS. Allemaal leveren ze een andere scoping van de geografische schaal.” Stroink brengt daarbij het volgende in: “Medy van der Laan zegt altijd: de D66 oplossing is: gelegenheidsdemocratie. Dan moet je er maar voor zorgen dat er democratische kader voor dit gebied komt.”

Moet cultuurhistorie worden geborgd?

Bij uitvoering worden visies en plannen omgezet naar concrete acties. Bulldozers zetten hun tanden in het landschap, land verandert in water, nieuwe woningen worden gebouwd, de infrastructuur wordt aangepast, oude elementen worden opgeknapt of verwijderd en er komen nieuwe mensen die gaan wonen, werken en recreëren in het gebied. En daarbij verdwijnt de cultuurhistorie niet zelden buiten beeld. Berends verwoordt dat als volgt: “Wat ook mijn collega’s zien bij cultuurhistorie: er is een geweldige energie bij het ontwerp, maar later vloeit het weg als het in de richting van de uitvoering gaat. (...) Wellicht hebben we te weinig oog hebben voor de borging van cultuurhistorie in het verloop van het proces. Mogelijk zijn we naïef en te goed van vertrouwen en denken we dat als we een interessant planproces ontwikkelen rond cultuurhistorie, dat het dan ook vanzelfsprekend uitgevoerd wordt. Van Tienen constateert het volgende: “Veel collega’s van mij geloven alleen in de verleiding. Als we het maar mooi genoeg bedacht hebben, dan komt het er wel. Ikzelf denk dat de verleiding heel erg belangrijk is, maar dat je ook instrumenten moet hebben. Want de praktijk bestaat nu eenmaal uit instrumenten. Het komt regelmatig voor dat projectontwikkelaars meer te vertellen hebben over een locatie dan de gemeente en dan delf je het onderspit als je geen instrumenten hebt en alleen maar bezig bent geweest met verleiden. Ik denk dat we misschien wel voldoende instrumenten hebben, maar dat je moet aangegeven dat je die ook daadwerkelijk gebruikt. In convenanten kun je van alles afspreken. En ook in bestemmingsplannen en goede beeldkwaliteitplannen kun je heel veel regelen. Misschien heb je geen extra instrument nodig, maar het is wel belangrijk dat er een soort verplichting of afspraak wordt gemaakt en dat dit steeds weer gecommuniceerd wordt. Voor alle stadia heb je wat nodig.”

Voortzetting Belvedere?

Al met al laten de deelnemers aan de twee gesprekken een beeld zien dat er de laatste tijd vooruitgang is geboekt met de inbreng en doorwerking van cultuurhistorie bij gebiedsontwikkeling, maar dat we er nog lang niet zijn. Er is hoe dan ook een vervolg nodig op het werk van projectbureau Belvedere, anders glijdt het terug. Klamer stelt over cultuurhistorie: “Ik ben redelijk optimistisch, omdat ik toch wel vertrouwen heb in mensen. Tegelijkertijd denk ik: we krijgen wat we verdienen. Als we dat gevoel voor cultuurhistorie gelijk kwijt raken, dan is dat een direct gevolg van wat we doen in scholen, in wijken, in de algemene communicatie. Ik denk wel dat je voor dit soort meer kwetsbare waarden mensen

nodig hebt die zich er sterk voor maken. Dat zijn zowel individuen en groepen, zoals Bevedere, ambtenaren, projectontwikkelaars en anderen. Dat zijn mensen die zich daar druk over maken. Daarom vind ik de aandacht voor het proces cruciaal, want je moet voorkomen dat het te veel wordt beheerst door het één of het andere besluitvormingsproces.” Herengreen reageert: “Ik ben iets minder optimistisch. (...) Belvedere is ooit opgestart als een apart traject met een aparte beleidslijn – bijna – waarvan natuurlijk de bedoeling was dat deze zou indalen in het genetisch materiaal van zowel projectontwikkelaars, als burgers en overheden. En ik geloof niet dat dit helemaal gebeurd is en dat dus daarom een voortzetting van die activiteit heel hard nodig is. Ten eerste, ik ben bang dat als voor dit soort dingen geormerkte gelden verdwijnen, dat mensen gaan denken dat het niet meer tot hun verantwoordelijkheid behoort, terwijl het een integraal onderdeel van de maatschappelijke verantwoordelijkheid is. En in de tweede plaats, ik zie heel veel projecten van Belvedere langskomen, waaronder een aantal heel mooie, maar ook een aantal die heel erg gingen over het vertalen van de complexiteit van de geschiedenis naar een geplastificeerd verhaal dat vervolgens een morfologische vertaling kreeg in hun ontwerpen. Daarmee maak je de wereld nog verder kapot. En dat is wel iets dat heel goed verkoopt. Dat zijn al die oude havenfrontjes en dergelijke, waarbij ik denk: er staat ons nog heel wat nepgeschiedenis te wachten.” Herengreen vervolgt: “Net als geschiedenis geen keuzevak mag zijn in het middelbare onderwijs, vind ik dat cultuurhistorie geen keuzevak mag zijn bij alle opleidingen die zich bezighouden met het omgaan met ruimte.”

Joustra is optimistisch als het gaat om de rol van cultuurhistorie: “Mijn optimisme is vooral gebaseerd op de idee van vergankelijkheid. De krampachtigheid die we zo nu en dan ook dreigen te krijgen om iedere grafheuvel die er nog is te behouden en tot in lengte van jaren als grafheuvel bestemd te houden, daarvan is het de vraag of dit wel echt nodig is. Er is afgelopen eeuwen heel veel verdwenen, maar er is ook heel veel bijgekomen. (...) Zo nu en dan is het wel eens goed dat er dingen verdwijnen en er ruimte gaat ontstaan voor nieuwe dingen.” Herengreen reageert instemmend: “De kracht van Belvedere heeft steeds gezeten in het verbinden van de geschiedenis met nieuwe avonturen. Wat wij nu aan erfgoedactiviteiten van onderaf zien zit heel erg in het behouden en reproduceren van het vertrouwde en het bekende. En als je ziet dat de geschiedenis één geschiedenis van nieuwe avonturen is en dat de mooiste gebouwen juist die gebouwen zijn die het meest radicaal nieuw waren in de tijd dat ze gebouwd werden, maar ook de landschapsontwerpen, dan denk ik dat je daar nog een hele slag te maken hebt. Dat komt niet van onderop.”

Van Tienen gaat ook in op de verwachtingen over de nabije toekomst en de rol van Belvedere: “Als ik over de weg van Utrecht naar Amsterdam rijd, dan word ik heel erg pessimistisch. En als ik randvoorwaarden moet opschrijven voor plannen in Nijmegen Noord, dan word ik ook heel erg pessimistisch, want gelijktijdig zie ik dat waar ik iets over opschrijf al zand wordt gestort. Ik denk dat in die jaren dat ik actief ben geweest meer moois is verdwenen in Nederland dan dat erbij gekomen is. Dus in die zin ben ik pessimistisch. Maar net niet pessimistisch genoeg om het bijltje erbij neer te gooien, want ik wil me wel inzetten om het allemaal te redden, en zo... Ik denk wel heel veel na over dingen zoals Belvedere. Ik zie het verschil tussen een Waalfrontproject, waar steun is van Belvedere, en andere projecten waarvoor geen steun is gekomen, en zie wat het resultaat is. Het resultaat waar het kopje Belvedere op zit, daar komt trots, want we zijn voorbeeldproject; daar komt bemoeienis, want we willen allemaal trots kunnen zijn; daar komt inzet, daar komt tijd voor, daar komt geld voor en noem maar op. En die andere plek, die minstens zo interessant is, en waarvoor het plan niet goed genoeg was geschreven, of ze dachten: daar heb je Nijmegen weer, daar is het resultaat dat de visie die er lag eigenlijk van tafel wordt geschoven en er

rode blokjes worden geplaatst op basis van 'laten we er eerst maar geld mee verdienen dan kunnen we altijd nog nagaan of we er iets moois van kunnen maken.' Dus in die zin vind ik Belvedere ongelooflijk belangrijk als stimulator. Tegelijkertijd zie ik, ook weer in het onderzoek waar ik mee bezig ben, 24 middelgrote gemeenten, waarvan 24 beleidmedewerkers cultuurhistorie, allemaal wel weten dat Belvedere bestaat, maar dan houdt het bijna op. En dat vind ik wel heel erg."

Cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling

Het is in de verhalen van de elf personen duidelijk geworden dat de cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling veel voor elkaar betekenen en in de toekomst nog meer voor elkaar kunnen gaan betekenen. Daarbij is het van belang cultuurhistorie breed te interpreteren als een verzameling van verhalen en waarden die zich continu ontwikkelen. Een belangrijke lijn in dit essay is dat de manier waarop gebiedsontwikkeling plaatsvindt de laatste tijd sterk is veranderd. De tijd dat je topdown een plan erdoorheen kunt drukken is definitief voorbij, dus moet je wel met veel partijen samenwerken om tot een gedragen plan te komen. Voor de doorwerking van cultuurhistorie is dat positief. Een ander positief gegeven is dat de schaarste op de woningmarkt aan het afnemen is en projectontwikkelaars er niet meer komen door achterover te leunen en af te wachten. Er komt meer competitie en de marktpartijen zullen zich moeten onderscheiden op basis van kwaliteit. En als er iets is waar de bij dit essay betrokken personen het over eens zijn, dan is dat wel dat cultuurhistorie en kwaliteit gekoppeld zijn. Het kan niet anders of er treedt een verschuiving op van kwantiteit naar kwaliteit en daarmee wordt de betekenis van cultuurhistorie groter. Mensen die wonen, werken en recreëren in een gebied zitten vaak niet te wachten op veranderingen. Veel plannen komen namelijk voort uit beleidsnota's en niet zozeer uit de behoeften van de mensen zelf. Als er dan plannen worden gemaakt die aansluiten op de herinnering en de herkenning van mensen, omdat ze ingebed zijn in cultuurhistorische waarden, dan maken ze grotere kans om daadwerkelijk uitgevoerd te worden.

Het volgende beeld ontstaat: een gebiedsontwikkeling begint met cultuurhistorie en resulteert in cultuurhistorie. De eerste stap is om door te dringen tot de essenties van een gebied en de verhalen op te tekenen die in het gebied worden verteld. De essenties worden weleens aangeduid als de DNA van het gebied. De tweede stap bestaat uit het confronteren van deze verhalen en de DNA met de geldende beleidlijnen. Dit is een pittig proces dat vraagt om veel interacties en waarbij de complexiteit wordt opgezocht in plaats van ontweken. Ideeën voor verbeteringen in het gebied – het toevoegen van waarden – komen van overheidspartijen en marktpartijen en de actoren die handelen in de ruimte die daartussen zit, door Klamer aangeduid als de cruciale ruimte. En alleen als er mensen met *bezieling* actief bezig zijn met dingen te doen, lukt het om een plan te maken dat gevoel heeft voor het gebied en de waarden respecteert. Bij de derde stap wordt het plan teruggegeven aan de mensen die wonen, werken en recreëren in het gebied. Het maakt kans opgenomen te worden als er sprake is van herkenning en herinnering. Is daarvan geen sprake, dan wordt het verworpen als 'lichaamsvreemd' en begint het proces opnieuw. Deze drie stappen worden cyclisch doorlopen waarbij uitvoering en ontwerp immer doorgaan, parallel aan elkaar, waarbij geaccepteerd wordt dat een gebied nooit af is en de lijn tussen nieuw en oud opschuift richting toekomst. Daarbij wordt het proces gekarakteriseerd door vier paradoxen:

- Door af te remmen (slow) boek je meer vooruitgang (kwalitatief);
- Door nieuwe dingen te doen toon je respect voor de geschiedenis;

- Door minder de rol van probleemoplosser te spelen, lost de overheid meer problemen op;
- Door de complexiteit te vergroten wordt het eenvoudiger.

Er ontstaat een plan met ruimtelijke kwaliteit als het een compositie is met een evenwichtige verwoording van de waarden die in het gebied gelden.

De praktijk laat zien dat er van een dergelijk ideaalproces vaak nog lang geen sprake is. Daarvoor geven de elf personen duidelijke redenen aan. Het heeft onder andere te maken met onduidelijkheid van rollen, het nog steeds verlangen naar top down invloed, de angst voor verandering, machtspelletjes en een verzet tegen verandering. Er zijn de laatste jaren successen geboekt, maar er is een extra push nodig om de transitie van 'ingenieurs' naar 'tuinieren' door te zetten. Daarvoor is een vervolg van Belvedere noodzakelijk. Het is meer dan ooit gebleken dat "behoud door ontwikkeling" een prachtig gegeven is in de relatie tussen cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling en dat het jammer zou zijn als datgene dat de laatste jaren is opgebouwd niet wordt doorgezet naar de toekomst.